

“WE HEBBEN BEELDEN NODIG OM TERUG BIJ DE INHOUD TE KOMEN”

Gesprek met religieus kunstenaar Koen Lemmens

Enkele maanden geleden heeft hij nog een aantal sessies gevolgd van ‘Pro arte christiana’ in centrum La Fortesa in Vaalbeek. Hoe sacrale kunst is ontstaan, bekeken vanuit de filosofie, de architectuur en de religie zelf. Voor dat laatste thema was kardinaal Danneels de gastspreker. Hij had het vooral over het tijdsgewricht waarin ons gelovig leven zit. Jammer genoeg kwam de kardinaal in zijn referaat niet toe aan het eigenlijke onderwerp: de rol van het beeld en de religieuze kunst in het gelovig leven van vandaag. Het heeft Koen Lemmens alleen maar opnieuw duidelijk gemaakt dat er in de officiële kerk van vandaag nog steeds weinig plaats en aandacht is voor beeldtaal. “Nochtans is er een enorme behoefte: inhoudelijk is het armoede troef, we hebben bijgevolg beelden nodig om terug bij de inhoud te komen.”

Koen Lemmens maakt geen prentjes, geen zeemzoete beelden, maar wel persoonlijke interpretaties van doorleefde religieuze gevoelens. Beelden als iconen, beelden van God met de mens onderweg. “Ik ben nu vooral aan het werken rond de triniteit”, vertelt hij ons, “dat is op zich al abstract en ik wil dat dan nog eens abstract uitbeelden. De materie zelf ontsnapt me, maar de eenheid met wat boven ons is, fascineert mij. Het is een beetje zoals het beeld van de triniteit, de ‘sedes gratiae’, de Vaderstoel of genadestoel. God die neergezeten op een troon, een stoel, de gekruisigde Christus draagt. Een ‘sedes, een stoel, die ook mij kan dragen, dat boeit me.”

Hoe wordt iemand religieus kunstenaar?

Van in mijn opleiding ben ik daar mee bezig geweest. Toen ik op Sint-Lucas in Hasselt, toen nog Provinciaal Hoger Instituut voor Kunstonderwijs, mijn kunsthumaniora volgde en later hoger kunstonderwijs, voelde ik me al religieus geïnspireerd. Op dat ogenblik was dat nog heel barok getint. Vandaar wellicht mijn keuze voor de richting ‘monumentale ruimtelijke kunst’. De opleiding was in die tijd vooral gericht op monumentale schilderkunst, onder meer fresco’s, in officiële gebouwen. Een trend die eigenlijk toen al aan het verdwijnen was.

Mijn vorming liep een stuk parallel met ontwikkelingen in de parochie Lommel-Balendijk, waartoe ik behoorde. Daar was een eenvoudige zaalkerk, een rechthoekige blok met stoelen erin. Op het podium stond het altaar. Een pater van het Heilig Sacrament ging er voor. Hij doet dat trouwens nog steeds. Hij was iemand die mensen aansprak. Hij vroeg me of ik iets wilde maken om tegen de muur te hangen. Ik heb toen op steinbachpapier een tekening in pastel gemaakt van een meter op anderhalve meter. De verhoudingen had ik niet goed ingeschat, want in de kerk stelde dat niets meer voor. Maar op die plek was dat al iets. Het heeft voor mij de deur geopend op een wereld die me gemaakt en gevormd heeft.

Op een bepaald moment kreeg ik een boekje dat door het bisdom was uitgegeven, met tekeningen van een Franse tekenaar. Het moest dienen om in workshops de vastentijd beeldend voor te stellen. Ik gebruikte die voorstellingen en gaf er andere proporties aan. Ik vertrok bijvoorbeeld van een heel eenvoudige verzezen Christus. Ik blies de afbeelding op, sneed de figuur uit in piepschuim, maakte een lendendoek in papier, liet die wapperen, ... Het beeld kreeg zo een ruimtelijk aspect, met inachtneming van de verhouding tot de afmetingen van de altaaromgeving. Na een tijd had ik die voorbeelden niet meer nodig en ben ik zelf beelden en figuraties gaan maken. Van de Philipsfabriek kreeg ik grote verpakkingskartons. Daar creëerde ik allerhande fantasierijke creaties mee, die als een totaal kunstwerk het hele

koor inpalmde. Ik was soms drie dagen (en nachten) bezig om werken in de kerk op te bouwen. Een activiteit die perfect aansloot bij mijn opleiding. Ik kon experimenteren in een ruimte. Ik heb daar geleerd wat je met een ruimtelijke omgeving kunt doen. De kerk was een leerschool, een werklokaal én een gebedshuis waar woord en beeld samenvielen. Blijkbaar sprak dat mensen aan. We hadden hier 's zondags altijd een vol huis.

De paters van het Heilig Sacrament hebben een belangrijk aandeel gehad in je verdere ontwikkeling als kunstenaar.

De paters van het Heilig Sacrament hadden in Lommel een klooster met daaraan verbonden het Eymardinstituut. Via hen ben ik in de internationale jongerenpastoraal terechtgekomen. Samen met toenmalig priester Luc Schildermans was ik verantwoordelijk voor jongerenkampen rond eucharistie, een thema dat centraal staat in de congregatie. Ik heb daar bijna vijftien jaar aan meegewerkt. Als leek stond ik dus heel dicht bij de congregatie. Via vriendschapsrelaties raakte ik zelfs binnen de muren van het Vaticaan. Daar kwam mijn barokke aanleg weer boven. Tijdens mijn opleiding had ik alle ballast en tierlantijntjes moeten laten varen, en nu kwam ik terug in contact met die monumentale barokkunst. Een mis met de paus, dat was voor mij theater, opera. Ik ben trouwens een operaliefhebber. Ik ben zeer gevoelig voor ceremonieel, zeker in een historisch kader. Ik zag daar kardinalen de mis opdragen in eeuwenoude huiskapellen, in aanwezigheid van adellijke families. Ik vond dat middeleeuws mooi. Op die manier werd ik binnengeleid in een andere dimensie van de kerk. Van de ene kant maakte ik de kerk van binnenuit mee, van de andere kant stond ik er buiten en was ik een gepassioneerd observator.

Kwamen daar concrete opdrachten uit voort?

Als kunstenaar zat ik natuurlijk niet stil. Op zeker ogenblik kreeg ik de vraag om in een klooster in Duitsland, in Retzstad, twee glasramen te ontwerpen. Dat doet misschien de wenkbrauwen fronsen, maar zo gek was dat voorstel ook weer niet. In Hasselt werkte de afdeling monumentale kunst in hetzelfde atelier als de glasmakers. Ik heb daar dus ook de technieken van glasbewerking doorgenomen. Als student heb ik zelfs eens deelgenomen aan een nationale wedstrijd die was uitgeschreven voor kunstscholen. We mochten een ontwerp binnensturen voor een glasraam dat in de nok van de Muntschouwburg in Brussel moest aangebracht worden. Ik was bij de genomineerden. Jammer genoeg is dat glasraam er nooit gekomen wegens gebrek aan centen.

In Duitsland luidde de opdracht: twee glasramen ontwerpen die een tabernakel in de vorm van de boom des levens moesten omkaderen. Ik werkte mijn plannen uit op ware grootte, met loodlijnen in inkt, ... Voor de realisatie van het project kreeg ik het gerenommeerde glasbedrijf Derix Glasgestaltung toegewezen. Ik herinner me nog hoe ik daar met mijn ontwerp binnenstapte. Mijn gesprekspartners trokken grote ogen dat iemand nog op zo'n ambachtelijke manier werkte. In Duitsland deden ze dat al lang niet meer. Maar ze waren gecharmeerd en blij te zien dat er nog mensen met de materie bezig waren. Daar is een vriendschapsrelatie uit ontstaan. Het klooster zal dit jaar opgeheven worden en dezelfde congregatie heeft me nu gevraagd om de inboedel op te halen in Duitsland en opnieuw te integreren in een nieuwe ruimte in Brussel. De cirkel is dus rond.

Je bent ook voor het onderwijs gaan werken.

Dat had ook weer met een aantal toevalligheden te maken. Luc Schildermans, die al eerder mijn pad had gekruist, was secretaris-generaal geworden van het IPB (Interdiocesaan Pastoraal Beraad). Trees Dehaene was toen voorzitter. Ik kreeg de vraag om naar het IPB te

komen en ben daar via het dekenaat ingeschoven. Ik ontmoette er Hubert Scheepers, die op zijn beurt contacten had bij het Nationaal Verbond van het Katholiek Onderwijs. Vandaar kwam de vraag om de pastorale zendingen die naar de scholen gingen onder de noemer Leeftocht, te illustreren. Het was het jaar van het Onzevader. Ik heb daar werken rond gemaakt en dat klikte. Tot op vandaag werk ik nog steeds met veel plezier en voldoening mee aan de publicaties van Leeftocht.

In die periode ging ik in Neerpelt aan de slag als leraar plastische opvoeding, in het Sint-Maria-Instituut, een school van de zusters van het Heilig Hart van Maria van Berlaar. Het was de tijd dat onderwijsinstellingen opnieuw op zoek gingen naar hun roots en dat opvoedingsprojecten werden geactualiseerd. Jan Van Deuren, onderwijscoördinator van de zusters van Berlaar, vroeg me of ik het onderwijsproject van de zusters wilde visualiseren. Ik heb daar een aantal werken rond gemaakt die werden geïntegreerd in een verzorgde brochure. Daar is voor mij een hele beweging uit gegroeid. De salesianen hebben dat opgepikt en wilden meteen ook dat ik hun opvoedingsproject illustreerde. Het werd het begin van een vriendschapsrelatie tussen mij en de salesiaanse gemeenschappen. Rond dat opvoedingsproject zijn publicaties verschenen en er werd een website uitgebouwd. In alle scholen van de congregatie hangen nu doeken met het gevisualiseerde opvoedingsproject. Dat heeft allemaal aardig bijgedragen tot mijn faam als religieus beeldend kunstenaar.

Werk je uitsluitend of vooral op vraag?

Ik ben constant met religieuze kunst bezig. Ik kies een bepaald thema en begin daar rond te lezen en schetsen te maken: het triduum pasquale, Pinksteren, de offertafel, de litanie van Onze-Lieve-Vrouw, ... Het is een uitdaging die onderwerpen te visualiseren zonder in prentjes te vervallen. Langzaamaan mondt dat uit in abstracte beelden die weergeven wat ik bij zo'n thema zie en voel. Je zou het de mystiek achter het beeld kunnen noemen. Vorig jaar kreeg ik van de Sint-Michielsbeweging in Kortrijk de vraag of ze een aantal van mijn abstracte werken, die ik voor een jaargang van 'Leeftocht' gecreëerd had, mochten hanteren om hun project uit te leggen. Het toont aan dat die beelden tijdloos kunnen zijn.

Een ander werk is bij uitgeverij Pelckmans op de cover van een boek over religie terechtgekomen. Op de boekenbeurs in Antwerpen werd ik daar via een levensgrote afbeelding mee geconfronteerd. Ik was verrast. Het deed me iets te zien dat zo'n beeld universeel kan worden en sterk bleef ondanks de monumentale afmetingen.

In 2000 heb ik vier kaarten mogen vormgeven voor het bisdom Hasselt. Die vier werken zijn over heel België verspreid. Mensen die in dit soort kunst geïnteresseerd zijn, komen ermee in aanraking. Het betekent ook dat ik nooit met een kaft onder de arm moet rondhollen op zoek naar een galerij waar ik mijn werk kan exposeren. De lijn die loopt langs de officiële kanalen van de kerk en de lijn van mijn persoonlijk werk hebben elkaar geraakt. Het een heeft het ander gevoed. Welke kunstenaar kan zeggen dat elke maand ergens in Vlaanderen een van zijn kustwerken wordt gepubliceerd?

Als gelovige ben je ongetwijfeld ook geëvolueerd.

Ik ben opgegroeid in de gelovige wereld van de paters van het Heilig Sacrament. Ik leefde een stuk met hen mee: bidden, mediteren, adoreren, ... Ik vond dat toen goed, omdat ik er middenin zat. Maar uiteindelijk ben ik aan de buitenkant blijven staan en heb ik ook afstand kunnen nemen, maar is voor mij hun boodschap, de eucharistie als centrum van het leven, een constante gebleven. Mijn geloof heeft zich stilaan ontdaan van het theatrale en heeft zich meer op de basis gericht. Voor mij is dat de figuur van Jezus Christus, zichtbaar in het eucharistisch samenkomen.

Daarnaast ben ik een stuk kritischer geworden. Waarschijnlijk ook omdat ik in de loop der jaren flinke meppen heb gekregen wegens mijn anders zijn. En het houdt niet op. Maar ik weiger daarom af te haken. Het is bij mij nooit opgekomen ermee te stoppen. Het is niet omdat je gekwetst wordt dat Christus uit je leven moet verdwijnen. Weten dat Hij er is, is voor mij belangrijker. Kunst is meditatie en gebed voor mij. Toch vraag ik me af waarom we mekaar zo den duvel aandoen omwille van de regeltjes. We hebben het als geloofsgemeenschap al zo moeilijk. Waar is de menselijke ziel, denk ik soms, wetende dat God toch alleen maar zichtbaar is in mensen.

Ondanks alle opdrachten die je ten deel zijn gevallen, ben je van oordeel dat religieuze kunst te weinig au sérieux wordt genomen in de kerk.

Misschien heeft men schrik dat kunstenaars choqueren en is men te weinig vertrouwd met een andere benaderingswijze. De oude banden tussen kerk en kunst zijn verbroken. Er is geen onderlinge voeding meer, zeker niet in onze westerse wereld. De nood is er, maar langs beide kanten is het nog een zoeken om elkaar terug te vinden.

Ik heb altijd veel contact gehad met het religieuze leven binnen een congregatie. Ze hebben mij voor een belangrijk deel gevormd en spiritueel en materieel veel gegeven. Ik ben hen daar heel dankbaar voor. Toch valt het me op dat het vaak een besloten wereld is. Niet iedereen is met me mee naar binnen getreden in mijn beeldende wereld. Velen zijn aan de buitenkant van mijn kunst blijven staan. Een monstrans, met het gebroken brood, kan je aanschouwen, aanbidden. Mijn aanbiddingswerk kan je ook aanschouwen, maar je kan ook mee dieper en verder gaan in de mystiek ervan en over het statische, adorerende heen kijken om in een beeldende dynamiek te treden. Natuurlijk kost dat moeite.

We zitten in een tijdsgewricht. Jongeren haken af omwille van de beelden waarvan wij ons ontdaan hebben. Met mijn kunst kan ik voor hen iets betekenen. Ik zie dat jonge mensen mijn kunstwerken kopen en er diepgang in gaan speuren, ook als zij ver van de kerk staan. Mensen zijn op zoek naar spiritualiteit. Dat zit in mijn werk. Ik ben spiritueel aangelegd. Ik heb mij ontdaan van alle bombast om door te dringen tot de kern. Ik ben voortdurend op zoek naar de echtheid van Christus. Ik sta nog midden in het leven, ik belijd mijn geloof en wil dat geloof beleven. Dat impliceert dat ik mezelf een stuk tijd ontnem om creatief bezig te zijn. Je kan geen religieus kunstenaar zijn, zonder zelf religieus te zijn. De eucharistieviering is voor mij nog altijd heel belangrijk. Ik heb het geluk te kunnen terugvallen op een warme parochiegemeenschap. Ik geef zelf vormselcatechese, doe aan jongerenpastoraal, zonder de thuiscatechese te vergeten. Christen zijn is gemeenschap vormen, in handelen, in taal en in beeld.

Als leraar werk je ook met jonge mensen op school. Hoe pak je dat aan?

Op school is er de confrontatie tussen mijn eigen religieuze creativiteit en gedrevenheid en een publiek dat de wereld van religie en kerk ontgroeid is. Ik geef mijn leerlingen impulsen, ga met hen op zoek naar beelden om bijvoorbeeld de verwachting van de advent weer te geven. Het doet de leerlingen nadenken en samen proberen we daar een voorstelling van te maken. Op die manier beantwoord ik aan mijn opdracht als leraar plastische opvoeding én geef ik een stuk religieuze opvoeding.

Onze school staat open voor deze beelden, maar ziet ze naar mijn aanvoelen te vaak als decoratie. We werken te veel horizontaal, voor het goede doel. En dat is goed. Maar het verticale, het transcendente wordt vergeten. Ik heb soms de indruk dat de school haar

religieuze opvoeding uit handen geeft en zelf niet meer beleeft. Vaak is er de angst om ook op dit vlak een opvoedende rol te spelen, misschien omdat dat niet progressief of modern oogt. Als het dan toch gaat om de christelijke identiteit waarover we het zo vaak hebben, mag het voor mij wel ietsje meer zijn dan bange schuchterheid. Maar ik weet, we zijn allemaal mensen...

Je bent ook erg begaan met ons religieus kunstpatrimonium.

Mijn standpunt is dat we onze geschiedenis niet mogen weggooien. Heel veel religieuze prullaria koester ik om kunsthistorische redenen. Sommige dingen zijn te waardevol, ze hebben een hele generatie mensen de weg naar Christus getoond. Als je dat weggooit, zijn die mensen ontgoocheld. Ik kan ook niet verdragen dat je op een rommelmarkt religieuze voorwerpen tegenkomt, waarvoor mensen destijds op hun knieën hebben gelegen. En het zijn vaak priesters die dat wegdoen. Daar ligt de oorsprong van het verval: als we ons eigen religieus kunstpatrimonium niet respecteren, vergooien we onze toekomst. Onze kerk wil modern zijn, maar dat betekent niet dat we ze daarvoor moeten kaalplukken. Christus kun je niet modern maken. Die is altijd modern geweest. Maar elke tijd heeft zijn eigen beeldtaal nodig. De beelden die we nu te grabbel gooien, zijn onderdelen van ons geloofspatrimonium. Het KADOC in Leuven doet op dat vlak enorm goed werk.

Je wordt ook geregeld gevraagd door congregaties om hun 'religieus verleden' te komen bekijken.

Dat klopt. Ik probeer dan mensen er altijd van te overtuigen hun patrimonium te bewaren of het te integreren in een moderne context. Je staat er van te kijken hoe mooi de symbiose kan zijn tussen bijvoorbeeld hedendaagse architectuur en oude kunst en gewaden. En als een congregatie oordeelt dat bewaren niet langer kan, dat ze zich dan deskundig laten adviseren over de waarde van die voorwerpen. Ze kunnen ze dan verkopen aan de marktprijs. Er is een markt voor. En met de opbrengst kunnen ze hun eigen, nieuwe projecten ondersteunen. Dat is toch veel zinvoller.

Ik heb ook al een aantal tentoonstellingen opgebouwd voor congregaties. Ik vind dat altijd een leuke opdracht. Het is een moment om het kaf van het koren te scheiden, om het waardevolle te selecteren, om kostbare stukken van onder het stof te halen. Als je die dingen dan goed in beeld brengt, met een spotje erop, komt de vraag: "Waar heb je dat gevonden?" Als ik dan antwoord: "Bij u in de kast", geloven ze me niet.

Zo heeft de beroemde franse beeldhouwer Rodin van Pierre-Julien Eymard, de stichter van de congregatie van de Paters van het Allerheiligste Sacrament, ooit een borstbeeld gemaakt. Vier exemplaren werden daarna in brons gegoten, tijdens een opdracht voor een klooster in Nijmegen kwam ik er twee tegen, een in de kerk, een andere in een 'hoekske' in een 'kamerke'. "Neem je die niet mee?" vroegen ze me. Met veel moeite hebben we dat loodzware ding in het koffer van ons autootje gestopt. We zijn dus met dat beeld thuisgekomen, maar ik kon daar niet van slapen. Het was een fortuin waard, een prachtig brons van Rodin in de living. Ik heb het in een huis van de congregatie in klooster in Lommel op een zichtbare plaats tegen de muur geïntegreerd. Voor hetzelfde geld was het verloren gegaan. Ik ben nu blij dat die buste staat waar hij hoort te staan. Tussen zijn mensen, zijn congregatie, waar ik en iedereen er van genieten kan. Ik wil de mensen er op wijzen dat ze hun kunstpatrimonium waarvoor ze verantwoordelijk zijn moeten beheren.

Guido Caerts